

PROPÒSIT I CARACTERÍSTIQUES DEL DICCIONARI

L'equip redactor del DICCIONARI GREC-CATALÀ s'ha proposat elaborar una eina bàsica de treball per a l'estudiant i per a l'estudiós de les lletres gregues antigues en els seus diferents aspectes, literaris, religiosos, filosòfics, historiogràfics, científics, molt sovint mútuament indestriables. Amb aquesta finalitat, per a la presentació i el tractament del material lèxic han estat seguits els principis que tot seguit exposem.

1. Un dels primers problemes que es presenten als redactors d'un diccionari és l'establiment del corpus lèxic a incloure. La llengua grega té una història molt llarga. El seu període més antic, amb testimonis epigràfics datables en un període entre els segles XVI i XII aC, és el que anomenem, per convenció, *grec micènic*. L'esfondrament de la cultura micènica és seguit d'una època àgrafa, corresponent als segles anomenats *obscur*, que es perllonga fins als darrers decennis del segle VIII aC, que és la data de les primeres inscripcions alfabètiques de la llengua. Una escriptura alfabètica d'origen semític, adaptada a les característiques del grec, servirà, al llarg de molts segles, per a les més diverses manifestacions de la cultura hel·lènica: tots els gèneres de la poesia, la prosa filosòfica i historiogràfica i els escrits tècnics i científics, en tota la seva diversitat. La llarga història de la cultura grega escrita, la seva àmplia difusió espacial i la multitud de temes tractats tenen com a conseqüència una gran riquesa lèxica, d'exuberància sense parió. Els diccionaris escolars solen fer, entre aquesta abundor, una tria de textos per despullar, els que hom considera els habituals a les aules d'ensenyament mitjà i, fins i tot, a les universitàries. L'equip redactor del present diccionari ha volgut, tal com s'ha dit, produir no només una obra d'ús acadèmic, sinó d'utilitat vària i permanent. Això porta a un segon problema: la determinació dels límits temporals del corpus lèxic. El límit inferior cal establir-lo en les primeres manifestacions "literàries" de la llengua: Homer i els poemes hesiòdics. Queden fora del nostre abast els textos micènics per dues raons: són estrictament documentals i són camp d'estudi d'una branca molt concreta de la filologia. Quant al límit superior, hem optat per una data al voltant del 200 dC. Queda així inclòs tot el vocabulari de l'època que anomenen *arcaica*, del classicisme, de l'hel·lenisme, gran part de la literatura d'època imperial, incloent-hi la Segona Sofística, els textos veterotestamentaris (versió dels *Setanta*) i neotestamentaris i els primers autors cristians. Ha calgut prescindir, bo i que amb recança, de la producció literària dels segles III i següents, com és la dels poetes de l'època del Baix Imperi. El desig de totalitat ha portat a incloure una gran quantitat de vocables pertanyents a llenguatges especialitzats, de termes rars, d'innovacions lèxiques, d'una gran proporció d'hàpax i de *dis legómena*, és a dir, mots documentats només dues vegades. Per contra, hom ha prescindit, per raons d'espai, del vocabulari testimoniats només en textos epigràfics i papiracis de caràcter exclusivament documental.

2. El mateix desig d'utilitat ens ha dut a incloure la totalitat dels noms propis antropònims, patronímics, gentilicis, teònims, topònims, etc., tan abundants en grec. La transcripció dels noms al català s'ha fet, en general, d'acord amb les normes habituals, especialment les seguides a les edicions de la Fundació Bernat Metge, i a partir de les llistes i de les normes establertes en l'obra

de J. Alberich, M. Ros i J. Morera *La transcripció dels noms propis grecs i llatins*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993 (vegeu els criteris de transcripció a les pàg. 15-16).

3. Han estat incloses, en lemes independents, les formes pertanyents al llenguatge de l'èpica, així com les formes dialectals (del dori, del joni, de l'eoli) testimoniades en obres literàries, amb remissió, quan escau, a la forma àtica corresponent, per tal com l'àtic és la norma per a l'estudi de la llengua grega a les aules.

4. Cada lema va acompanyat de la norma morfològica corresponent, regular i irregular, i de les seves variants, històriques i dialectals.

5. Els articles inclouen exemples, acompanyats de traducció, dels diversos significats, principals i secundaris, modismes i usos especials dels mots, amb la menció, en cada cas, de l'autor que n'és testimoni. Per raons d'espai, hom ha prescindit de la indicació dels llocs concrets d'on procedeixen les citacions.

6. Hom dóna l'etimologia dels mots grecs amb remissió a la forma indoeuropea hipotètica, que pot estar acompanyada d'un o més mots grecs o llatins pertanyents a la mateixa família lèxica indoeuropea. En el cas de paraules d'origen no indoeuropeu, l'usuari trobarà la procedència dels manlleus.

7. S'ha elaborat un apèndix morfològic referit al dialecte àtic (vg. pàg. 29-117), de manera que presenti tots els paradigmes nominals i verbals. Les variants dialectals no figuren en aquest apèndix, ja que formen part de les observacions que l'usuari troba a l'interior del diccionari. Els paradigmes dels verbs hi són presentats de manera que els diversos temes verbals (el de present, el de futur, el d'aorist i el de perfet) siguin ben fàcils de visualitzar. També cal dir que, per la seva precisió descriptiva, s'ha optat per emprar la terminologia científica a l'hora d'anomenar les diverses menes d'aorist (sigmàtic, temàtic, atemàtic, passiu i intransitiu).

8. També s'hi ha afegit un ampli repertori de mapes que mostren amb detall l'àmbit del món grec a l'antiguitat, amb la inclusió de molts topònims transcrits en català (vg. pàg. 119-134). D'aquesta manera creiem que contribuïm a fomentar la confecció de mapes en els quals els topònims referits al món antic apareguin grafats amb tota normalitat en català.

Per a la realització del treball, hom ha prescindit de recórrer a un despullament dels materials literaris antics. Sabem que els diccionaris de les llengües clàssiques solen ser elaborats a partir d'obres precedents que hom amplia, adapta o corregeix, com reconeixen el redactors del *Diccionari llatí-català* publicat per Enciclopèdia Catalana el 1993. Pel que fa al grec antic, és ben sabut que el *Handwörterbuch der griechischen Sprache*, de Franz Passow, basat en el lèxic de J.G.Th. Schneider (1797) i publicat per primera vegada en 1819-1823, és el punt de partida de la successió dels grans diccionaris grecs que comença amb el de H.G. Lidell i R. Scott, *A Greek-English Lexicon* (primera edició a Oxford, 1843; amb H.S. Jones i R. McEnzie a partir de la novena edició, 1940)¹, i segueix amb el *Dictionnaire grec-français* d'A. Bailly (París 1894), el de V. Magnien (París 1969), el *Vocabolario greco-italiano* de L. Rocci (Roma 1943, 1995) i el de F. Montanari (Torí 1995, 2004)². Aquestes grans obres lexicogràfiques han servit de base per a la construcció del nostre diccionari.

Per a la comprovació dels textos de les citacions s'ha recorregut, amb preferència, a les edicions de la Fundació Bernat Metge; quan no ha estat possible, han estat consultats els textos publicats en les edicions crítiques habituals i més solvents, especialment la *Bibliotheca Scriptorum Graeco-*

1. Amb suplement de P.G.W. Glare i Anne A. Thompson des del 1981, darrera edició 1996.

2. El procediment és també la base del *Diccionario griego-español*, editat pel CSIC sota la direcció del prof. F. Rodríguez Adrados, en curs de publicació.

rum et Romanorum Teubneriana, la *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis* i la *Collection des Universités de France*.

Per a les etimologies, s'han utilitzat sobretot el *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* de P. Chantraine (edició amb suplement, París 1999) i el recent *Etymological Dictionary of Greek* (Leiden-Boston 2010), publicat dins la Leiden Etymological Indo-European Dictionary Series.

La transcripció catalana de noms propis, noms comuns i adjectius d'origen grec

Al punt 2 de la pàg. 13 hem esmentat els referents d'aquest diccionari per a la transcripció de noms propis d'origen grec. Els mateixos criteris són vàlids per a la grafia dels noms comuns i dels adjectius d'origen grec.

Amb això contribuïm a generalitzar les formes catalanes resultants de la transcripció adequada en substitució d'altres. No obstant això, heus ací algunes precisions:

— El nom de les lletres apareix transcrit i no transliterat: *qui* (i no *khi*) amb la mateixa naturalitat que escrivim *quiasme*; *teta* (i no *theta*), tal com escrivim *teatre*.

— Si en grec, i també en llatí, trobem *-mm-*, *-nn-* o *-ll-*, en català escrivim *-mm-*, *-nn-* i *-l-l-*: *Britània*, *britànnic*, *Còmmode*, *crisàl·lide*, *Peloponnès*, etc. Quan en grec i en llatí només hi ha una sigma o una sola essa, en català la transcrivim amb una sola essa: *Cnosos*. El grup consonàntic *-ct-* davant *i* és transcrit per *-cc-*: *amficcionia*, tal com grafem *acció*. Transcrivim el grup *-phth-* per *-ft-* en català: *heftemímeres* (forma que també apareix en el *Diccionari llatí-català* d'Enciclopèdia Catalana) i que trobem en *oftalmòleg* i altres mots de la mateixa família lèxica. L'esperit aspre apareix grafiat en català sempre amb una hac: *hilota*.

— Quant a l'accentuació, es respecten les normes de la prosòdia llatina i, per tant, es té en compte la quantitat vocàlica de la penúltima síl·laba. Així, doncs, s'evita l'accentuació dislocada quan la penúltima síl·laba del mot grec és llarga, com *Antioquia*, *Berenice*, *Cleonica*, *decàtton*, *Filadèlfia*, *Heraclit*, *iber*, *Ifigenia*, *Nicodemia*, *octastil*, *odèon*, *Pantèon*, *pentàtton*, *Policlit*, *Tessalonica*, etc. També queda reflectida la síl·laba breu en casos com *Càstor*, *Nàucratis*, *amàzons*, *estilòbata*, *Hèlena*, *Mèntor*, *Ocèan*, *òmega*, *pedòtriba*, *tíassos*, *trogldòita*, *Úranos*, etc. Alhora s'evita l'accent dislocat en la grafia catalana de *duúmvir*, *triúmvir* i *pòntifex*, mots d'origen llatí amb vocal breu a la penúltima síl·laba. Es té en compte el criteri, que també és vàlid per a la mètrica clàssica, consistent en el fet que es considera breu una vocal que ho és per naturalesa, encara que vagi seguida de dues consonants, sempre que la primera sigui una oclusiva i la segona una lateral, és a dir, el grup format per *muta cum líquida*. Segons aquest criteri, en català són mots esdrúixols: *càtedra*, *èxedra*, *clèpsidra*, *iànagra*, *Tànagra*, *Pàtrocle*, *Pèrcles*, etc.

— Es dóna preferència a la grafia a partir de l'origen grec i en segon lloc pot aparèixer la forma derivada del llatí: *Aiant*, *Àiax*; *Aquil·leu*, *Aquil·les*; *Bacos*, *Bacus*; *Odisseu*, *Ulisses*, etc.

— Es respecta la terminació grega i llatina *-as* tant dels noms de tema en *a-* masculins (*Eneas*, *Fídias*, *Mitras*, *Pitàgoras*, *Jeremias*, etc.), com dels noms de temes en dental (*Pal·las*, *Afrodísias*, etc.) i de temes en *nt-* (*Atlas*, *Bias*, etc.), pel fet que l'alfa grega o bé forma part del lexema o bé és un sufix heretat de l'indoeuropeu. D'aquesta manera es respecta la personalitat grega tal com ho solem fer en noms procedents d'altres llengües, com *Caracas*, *Chiapas*, *Douglas*, *Habermas*, *Kansas*, etc.

— Els noms masculins grecs acabats en *-es* pertanyents al grup de tema en *a-* de la dita primera declinació, en català acaben sempre en *-a*: *estilòbata* (i no *estilobat*, amb l'accent dislocat), *anagnos-*

ta (i no *anagnost*), tal com ho fem habitualment en casos com *baptista*, *poeta*, *pirata*, etc.

— Si en grec un nom només és de tema en *o-*, o de la dita segona declinació, en català no ha de presentar una *-a* final: *coreg*, *estrateg*, etc.

— Els noms *pluralia tantum* apareixen grafats a partir de l'acusatiu plural llatí: *Delfos*, *Egospòtamos*, *Filipos*, *Pompeios*, *Tomos*, *Túrios*, *Veios*, etc.

— També es respecten les declinacions a les quals pertanyen noms com *lítotes* (tema en dental), com *Laques*, *Tales*, etc.

— Alguns noms inexistents en els nostres diccionaris apareixen transcrits i no transliterats: *triere*, *pentere* o bé en la forma derivada del llatí *trireme*, *bireme* (no *trirrem* ni *birrem*), seguint el bon criteri de les grafies que es troben en el *Diccionari llatí-català* d'Enciclopèdia Catalana.

— De la mateixa manera que diem *estatera* i *pantera*, s'admet *cratera* (forma pertanyent als temes en *r-*, que en llatí podia passar a la primera declinació, a partir de l'acusatiu grec, tal com ho fa Ciceró i altres autors). A més, *cratera* és la forma que sempre emprà Carles Riba en les seves traduccions.

— Apareixen transcrits molts noms grecs que encara no figuren en els diccionaris considerats normatius. Entre aquests noms hi ha un nombre considerable de plantes i d'animals no identificats. En aquest darrer cas apareix tot seguit una breu explicació entre claudàtors. Alguns exemples d'hel·lenismes transcrits que encara no solen aparèixer en els diccionaris: *buleuta*, *buleutèrion*, *cernos*, *core*, *curos*, *lítòstraton*, *pancraciasta*, *pèlice*, *peple* (que no és el mateix que *pèplum*), *ticoscòpia*, *tímuc*, *tríbada*, *tribó*. Tampoc no hi figuren noms inexistents en grec i per això apareixen: *Orestea* (no *Orestíada*) i *Ifigenia entre els taures* (no a la *Tàurida*).

Tanmateix, una aplicació radical de les normes no aspirarà a substituir formes consagrades per una tradició patrimonial de segles: fem servir “Aristòtil” i “Isop” en comptes d’ “Aristòteles” i “Esop”, quan ens referim al filòsof i al fabulista. Hi ha casos límit en què es pot admetre duplicitat de formes, la considerada tradicional i la resultant de l'aplicació de les normes de transcripció: “oceà” nom geogràfic, enfront d’ “Ocèan” teònim.

Agraïments

L'equip de redactors volem fer constar als editors el nostre agraïment per la confiança dipositada, així com pel treball i esforç constants dels responsables del departament de Diccionaris d'Enciclopèdia Catalana durant el llarg període d'elaboració del diccionari (1995-2015): Marc Sagristà, Montserrat Torras, Elvira de Moragas i l'actual cap d'edició de diccionaris, Núria Bort.

Agraïm a l'Institut d'Ensenyament Secundari Emperador Carles de Barcelona la disponibilitat del Seminari de Llengües Clàssiques, on han tingut lloc la majoria de les reunions de treball dels redactors durant el temps en què s'ha confeccionat el diccionari.

És just manifestar la nostra reconeixença d'una manera molt especial a Núria Bort, a Oriol Gil i a Mercè Robert, que amb les seves propostes i els seus suggeriments, encertats i oportuns, han revisat a fons el contingut del diccionari.

Així mateix, fem extensiu l'agraïment als qui han participat en les tasques de correcció: Roger Aluja, Gemma Bernadó, Joan-Carles Blanco, Santiago Colomer, Pau Gassiot, Júlia Sabaté, Raül Segarra, Joan Tello i Montserrat Tudela.